

MONOSTORI IMRE

Személyes láttelet a magyar „vaddemokráciá”-ról

CSÓÓRI SÁNDOR: SZÁLLA ALÁ POKLOKRA

Alighanem természetes olvasói reflex, ha Csoóri Sándor legújabb kötetére készülvén a recenzens először az 1994-ben *Tenger és diólevél* címmel napvilágot látott összegyűjtött esszék vaskos köteteit emeli le a könyvespolcra. Ez a legfrissebb összeállítás lehet ugyanis a viszonylagos garanciája annak, hogy nem tévedhetünk túl nagyot, amidőn megpróbáljuk – vázaltszerűen persze – rögzíteni a világképbeli és életérzésbeli azonosságokat, valamint az esetleges különbözőségeket a kilencvenes évek közepe, illetve az azt megelőző idők esszé- és publicisztikatermésében.

A történelmi méreteken elképzelt és gyakran felidézett múlt nemcsak a maga kérelhetetlen valóságában csúszott át a jövőbe, de Csoóri Sándor pályáján is szembesülést hozott, okozott: vajon mennyire, hogyan váltak valóra (vagy porladtak szét) azok a reménycsírák (vagy éppen baljós előjelek), amelyeket ő már a nyolcvanas, sőt a hetvenes években is észlelt, milyen köz- és magánállapotok formálódtak ki a „létezett” (hát persze hogy létezett) szocializmus *formális* bukása után a kilencvenes évek második felére, végére? Ahogyan frappánsan elkereszteli, megnevezi ezt az időszakot: a magyar „vaddemokrácia” néhány esztendeje alatt.

Végül is azt lehet megállapítanunk – Csoóri Sándorral egyetértőleg –, hogy a mi szocializmusunk szorító pántjainak hirtelen elpattanásával mindazon veszedelmes tendenciák, amelyek – legalábbis bizonyos értéktartomány rendszerét, hierarchiáját vallók szerint – egy kelet-közép-európai nemzet legfontosabb értékeit pusztították szép lassan, habár szakadatlan, most szinte tobzódva erősödtek föl, és minden gátlás nélkül (és persze *gátlástalanul* is) hatnak a hétköznapi élet valamennyi szegmentumában. Csoóri Sándor már 1980-ban fölvetette például a „hideg, megszerkesztett”, illetőleg a múltunkkal folytonos és élő kapcsolatban lélegző jövőkép dermesztő különbségeit. Nem kétséges, hogy az előbbi felé haladunk. Ugyancsak ez idő tájt figyelmeztetett arra, hogy „se múlttudatunk, se jövőtudatunk nincs. Veszélytudatunk (...) még kevésbé.” Némi odább görgetéssel ugyan, de szinte a bőrünket pörkölő módon kínos időszerűséggel ugyancsak fölidézhethetjük *A magyar apokalipszis* egyik legmegrázóbb tanulságát. Azt ugyanis, hogy a doni katasztrófa legnagyobb tragédiája – nyilvánvalóan erkölcsi és mélyen érzelmi tekintetben – annak *elhallgatása* volt. A nemzet ugyanis emiatt *nem szembesülhetett önmagával*. S emlékezhetünk arra is, hogy mily nagy csattanásként hatott akkor (1980-ban) Csoóri Sándor innen fakadó rámutatása: „a történelmet kisajátító kormányok – a valóság letagadásával – a saját népük züllését készítik elő”. Az alaphelyzet már akkor is világos volt: Csoóri itt nem pusztán az esszé szövege szerint éppen aktuális Horthy-kormányzatról beszélt, hanem többes számban szólt, azaz minden egyes magyar kormányzatra vonatkozóan. Értelemszerűen a mindenkori jelenidejűség érvényével. Tehát akár napjainkra is érvényesen. Kell-e mondanunk, hogy könnyűszerrel sorolhatnánk a mindennapok efféle megtörtént eseteit, példáit ennek a baljóslatú figyelmeztetésnek a konkrét igazolásaira?

S ahogyan a szóban forgó két (a korábbi és ez a legújabb) Csoóri-esszékötet tartalma időben közeledik egymáshoz (azaz ahogyan a *Tenger és diólevél* legutolsó ciklusát olvasgatjuk újra), úgy válik mind nyilvánvalóbbá egy történelmi tény, amely azt mutatja, hogy a *népi-nemzeti-európai hármasság* szerinti értéktartomány és értékvilág (értelmiségi világkép) már korábban és érzékelhetően sorvadó, pusztuló jelenségei napjainkra már-már visszafordíthatatlannak látszó, trendszerű szaporodásba csaptak át. 1991-ben Csoóri Sándor még a „veszélyeztetett kegyelmi idő”-re hivatkozik, mondván, hogy nem az így-úgy megváltozott *rendszer* ilyen-olyan eredményei válhatnak meg egy népet, hanem éppen fordítva: „csakis a magát újjászülő nép képes új rendszert teremteni”. S ma már a

legalább önmaguknak nem hazudó *gondolkodó magyarok* is mind többen és mindinkább tudják, hogy a magyarországi szocialista rendszer elbukása (illetőleg az utána következő időszak) *nem hozott az egész országnak, az egész nemzetnek fölemelkedést. Semmiféle tekintetben. Az élet egyetlen területén sem. Még kevésbé újjászületést, sőt.*

És éppen erről szól a közvetlen folytatás: Csoóri Sándor e legújabb kötete, a *Szálla alá poklokra*. A demokráciát – a szocialista puha diktatúra után – még Csoóri is – miként írja – „becsületszóra” fogadta el mint magasabb, mint nemesebb társadalmi eszményt, amely demokrácia azonban egyáltalán nem korlátozza, nem lassítja számos *érték, értékhalmoz* gyengülését, pusztulását s rombolását: „menjen csak a legtöbb tegnapi érték tönkre, sárosódjék be minél jobban, hisz ami összekoszolódik, elveszíti erejét, s könnyen legyőzhető”. Az újsütetű magyar demokráciában legelőször a hatalommegosztás került terítékre még 1989-ben, ahelyett, hogy a nemzeti megújulás, a magyar–magyar integráció kérdései kerültek volna a középpontba. A szabadság szabadosságba csapott át, szabad lett – többek között – a rablás is. Ez a magyar „vaddemokrácia” úgyszólván az emberi élet minden megnyilvánulásában ordító igazságtalanságokat produkál, évezredek morális és humánus értékeit tesz nevetségessé és lök odébb – látszólag a nép nevében, felhatalmazása nyomán és persze – úgymond – a nemzet érdekében. Mindezzel párhuzamosan paralizálja az esetleg ellene fordítható eszközöket és lehetőségeket: az alkalmi, időleges szembefordulások (tüntetgetések, megtévesztő sztrájkok, egyebek) teljességgel hatástalanok, végül még önmaguk tényleges értelmét és komolyságát is megkérdőjelezzik a nyilvánosság szemében. Csoóri Sándor többször fölveti ezekben az írásaiban azt a kérdést is, hogyan is fejezhetné ki ő maga például – hatásosan és eredményesen persze – ellenállását eme nyilvánvalóan torz demokrácia számtalan politikai, erkölcsi, gazdasági stb. brutalitásával szemben. Ugyanis kelepcehelyzet alakult ki: az ember egyik legősibb, önmentő ösztöne, a *lázas* szembetalálja magát a szintén sok évszázad (évezred?) óta vágyott demokráciával. Még ha „csak” e nagyon is vad demokráciáról van is szó. Föl is merül Csoóriban: nem lesz-e, nem lenne-e szükség a „reformszocializmus mintájára napirendre (...) tűznünk a reformdemokráciát is mint közbeiktatandó élethelyzetet, hiszen a mi vaddemokráciánk legalább annyi bűnt cipel magával, mint amennyi bármelyik rossz rendszer emésztőszerveiben fertőz és gázosít”. Ráadásul ez a sok bűn álszent cinizmussal valóságos diadalmenetnek állítódik be, állítják be a buzgó szakértők, s illetéknéppen transzformálódva ömlik szét mindez a jól kézben tartott, a hatalomhoz hangolt információs rendszerekben s csatornáiban a legeldugottabb falucska legutolsó házacskájába is.

Ennek a – persze nem is mindig direkt – tömeges méretű agyi, érzelmi és morális áthangolásnak természetesen a *televízió* mint konkrét eszköz és mint a rendszer önmagát is jelképező, szublimált modellje a leghűségesebb, egyszersmind a lepraktikusabb áteresztő médiuma.

Nem meglepő tehát, hogy a gyakorlati technikák között feltűnően sok szó esik ebben az új Csoóri-könyvben a televízióról mint közvetítőeszközzel és mint ennek a magyar (és nem magyar) „vaddemokráciának” az abszolút hiteles *önképéről*, továbbá mint elektronikus emberbűvölő s éppen az *emberi lényeg*et kicsinyítő, lefokozó, elsatnyító tényleges, mindennapi valóságról. Itt – a televízió világában – nincs helye a fölösleges (mert időt rabló) tépelődéseknek, a képzelet játékaiknak és így tovább, mert „neki sietnie kell és siettetni az esemény minél látványosabb kibomlását. (...) A televízió azt sugallja a nézőnek, hogy amit lát, az igaz, hiszen látja.” S a mohó, a falánk néző egyre többet, egyre nagyobb tömegű fűrészpör-információt óhajt – tehetjük hozzá –, a televízió pedig folyamatos gátlástalansággal, de mégis csaknem észrevétlenül, szinte megállíthatatlanul elnyom minden másféle – esetleg még létezni akarással próbálkozó – törekvést. Ugyanazzal a szemfényvesztő gyorsasággal és megtévesztő hízelgéssel, üres nagyotmondások tömkelegével, ugyanúgy, mint kiagyalói és a tényleges politikai közéletben működtetői. Nem csoda hát, ha Csoóri Sándor egy helyütt így fakad ki: „A mi életünkhöz a kabarék silány röhögése illik.” Másfelől viszont – de ugyanekkor – szíven ütő időszerűséget fedezhetünk föl Simone Weilnek egy (még 1939-ben megfogalmazott) Csoóri idézte gondolatában, amely így szól: „az erőszaknak és az embertelenségnek hatalmas tekintélye van, amelyet a tankönyvek elrejtnek a gyerekek szeme elől, és a felnőttek sohasem ismernek el, noha fejet hajtanak előtte”. Hát éppen ez az: fejet hajtani e „vaddemokrácia” erőszakosságai és embertelenségei előtt, bárminemű lázadás nélkül, az eszelős és idétlen asztaltáncoltatók és *ugyane* rugók szerint járó

egyéb „szórakoztató”, sőt „hír”-műsorok kimódoltan rafinált, a nemzet *egészének valódi* érdekei szempontjából minduntalan elterelő, távol tartó vagy éppenséggel hamisan informáló, langyos, habár fölöttébb öntudatos dagonyázásai közepette. „A legkülönfélébb technikák segítségével ma már szinte mindent látunk – írja Csoóri –, de egyre kevésbé látjuk a dolgok értelmét, eredetét és távlatát. A tömérdek nyüzsgő tény, részlet, esemény épp azt takarja el szemünk elől, amit látni akarunk: a valóságot.”

Miközben, *mindezenközben* – a megfelelő „szabályozók” hatására is – az évtizedes sorsproblémák, sorskérdések (vagy ha úgy tetszik: az alapvető nemzeti, társadalmi, szociális, mentális – és így tovább – kérdéseink) mutatói nemhogy javulást, de sok tekintetben igenis (hiszen *mérhető* jelenségekről, tünetekről van szó) rosszabbodást jeleznek. Csoóri Sándor annak idején a *Tenger és diólevél* 1249 oldalán számos efféle kérdéssel viaskodott: nos, ezek az alapkérdések, *kérdőjelek és kétségek* mind a mai napig megmaradtak. (Legföljebb – személyét illetően – annyit sikerült „kiharcolnia”, hogy kurzuslovagok egész hadának lett a céltáblája, sőt az is leíródott róla, hogy Csoóri Sándor nevű író márpedig nem létezik többé.)

Pedig hát létezik. Ha kell, sokadszor, újra és újra sorolja a változatlanul fönnálló, a nemzet *egészét* veszélyeztető jelenségeket, tüneteket. Most is, itt is leírja, amit már évtizedek óta sokszor: „semmilyen nép nem léphet bele a történelem új szakaszába lelki és érzelmi megújulás nélkül”. Sokadszor elismétli azt is, hogy ama bizonyos archimedesi pont megtalálása végett „mindent megelőzve valamilyen érzelmi-szellemi egységet kellett volna létrehozunk (...) csak utána lett volna szabad osztódnunk a demokrácia törvényei szerint”. Azt kellett volna megérteni, hogy „Magyarországon a nemzeti igény politikai igény. Nem faji. Sőt, akkor teljes, ha szociális is egyben.” Ezzel szemben a riasztó valóság mára már ekképpen fogalmazódott meg benne: „Bármerre nézek is vagy járok – határon belül, határon túl –, mindenütt a közösségi romlás kétségbeejtő tüneteit látom.”

Márpedig a „közösségi romlás” egyenes következményeként a nemzet „történelmi karaktere” is bomlani kezd. A *múlt* Csoóri Sándor megfogalmazásában „nem a halott idő kísértete (...), hanem a folytonos megújulás izgató esélye”. Mind tárgyi valóságában, mind pedig a természete szerint: az úgyszintén tovább élni kívánó *szellemében*. Például a magyar költészet, a magyar irodalom *egészében*. És történelmében is persze. Beleértve a Trianon-traumát is, amely mára már a megbékélést sürgetné elsősorban. Csak hát a régebbi bűnöket újabbak követik, s a politikai hazugságok e téren is parttalanok. Föl is teszi a kérdést Csoóri Sándor: „Hogyan is állunk tehát a régi bűnökkel és az újabb koriakkal? Nem kéne az ezeréves mitológiát fölcserélni a hetvenhét éve fölhalmozódó tényekkel? Mert még megbocsátani egymásnak is csak azt lehet, amit őszintén beismerünk. Mellébeszéléssel s barbár, kis hazudozásokkal az egyén vagy akár egy nemzet is saját hazudozásainak a túsza marad.”

Ámde az akár személyekig elvezethető igazán kényes kérdés mégiscsak így hangzik: „Hol vannak az írók?” Hol vannak, „akik fontosabb ügyekről beszélnek, mint amiről az újságok írnak, vagy a parlamenti ütközőben vitatkoznak”? A kérdés konkrétuma persze merőben költői, mivelhogy mindannyian tudjuk, hogy ki-ki hol van, *hol áll*, ám a magyar értelmiség szerepvállalása ebben az újsütetű magyar demokráciában mégiscsak fölveti az *írástudók felelősségének*, netán – s hogy egy másik klasszikust is idézzünk – az *írástudók árulásának* a kínosan kellemetlen kérdését. Számtalan pálfordulás, megcsalás, elárulás és elárultatás tanúja maga Csoóri Sándor is. De hát itt nem csupán személyi szerep- és sorsvállalásokról van szó, hanem a magyar irodalmi, tágabban véve szellemi élet *egészéről* is. Legfőképpen erről.

Mivelhogy ennek a magyar vaddemokráciának igazából és őszintén egyáltalán *nincs szüksége* sem az irodalomra, sem az írókra, sem a nemzeti szellemre. Hiszen egy esetleges efféle odafordulás, véleménykérés semmit se hozna a konyhára. Mármost „piacilag”. Márpedig ebben a szép új világunkban *kizárólagosan a piaci érték* az irányadó, sőt: a *további irányt* mutató is. „Egyetlen évtized alatt – írja le Csoóri – Közép-Európa többi országához hasonlóan Magyarország is lelket és stílust cserélt.” Többször is érvel ebben a kötetében is – mindahányszor meggyőzően – az irodalom, a művészet, a költészet *mindennapian* (tehát nem valamiféle ünnepi köntösbe foglaltan) és elsőrendűen *valóságismereti* szerepének értékei mellett. Egy helyütt egyenesen azt írja, hogy az irodalmi művek „eltűnése nemcsak a személyiségek eltűnését jelentené világunkban, hanem a valóságét is”. Mert

hiszen bármiféle tájékoztatás lehet manipulatív – legtöbbször az is –, ámde a valódi, jó művészet, a valódi nagy irodalom semmiképpen.

A mai magyar *irodalmi élet* látványosan szétzüllött, „kisiklott, nemzetietlen, posztmodern”, mint ahogyan szellemben az egész ország is: „alatta él saját színvonalának és esélyeinek”. És erről az *esélyről* a jövőkép is eszünkbe juthat, éppúgy, mint a következő generációk megidézett erkölcsé, szelleme és az ezekből következő szellemi magatartása is. És ez újabb aggasztó tünetegyüttes azok számára, akik a Csoóri Sándor által is vallott és képviselt értékrendszert tartják elsődlegesen fontosnak.

Miként ez az egész kötetnyi kisesszé- és publicisztikagyűjtemény is azon érdeklődők számára érvényes és fontos olvasmány, akik rokonszenveznek ezzel az állítólag idejétmúlt, *konzervatív*, „nemzetieskedő” értékvilággal és morális elkötelezettséggel. A *másik* tábor számára teljességgel értelmetlen, sőt még káros és veszedelmes is mindaz, amit Csoóri Sándor képvisel, *biszen* (s a személyes és ideológiai fogantatású permanens gyűlölködés mellett ez fölöttébb racionálisnak tetsző érvelés) a történelem folyamatát, törvényszerűségeit – úgymond – úgysem lehet személyes beavatkozásokkal, holmi értelmiségi okoskodással (= bajkeveréssel) megváltoztatni. Hiszen már egy közmondásból is ismerős lehetne az itteni alaphelyzet (a kutyaugatásról és ama bizonyos karaván haladásáról). *Halad*, amerre csak akar, s ahogyan csak akar. Ezerszer nagyobb s hatékonyabb erők mozgatják, mint bármiféle holmi tényleges nemzeti érdek meg magyarságtudat, meg szellemi és történelmi hagyományok.

S meg kell vallani, hogy ennek a legújabb Csoóri-kötetnek éppen ebben a kínzó szellemi-lelki-morális paradoxonban ragadható meg a már-már katartikusan drámai feszültsége is. Abban ugyanis, hogy a szerző tudván tudja, hogy a mai politikai és köznapi valóság, köznapi és politikai realitás szinte minden ponton ellenszegül az ő sugallatainak. Hiszen szemmel láthatóan, kézzel foghatóan ő maga is ezt tapasztalja, bármerre fordul, bármerre néz. Határokon belül és határokon túl. A magyar értelmiség jó részének (és föltehetőleg amaz utánunk jövő nemzedékeknek) is nagy dilemmája ez: érdemes-e, lehet-e, sőt *szabad-e* (esetleg súlyos önérdek-sértés terhe és veszélye mellett) egy *ideáért* szembefordulni és ütközni – persze legjobb meggyőződésünktől vezéreltetve – a mindenkor hatalmas hatalommal?

Nos hát, a *Szálla alá poklokra* Csoóri Sándora e könyvével is igennel válaszolt erre a gyötrő kérdésre. Mindazon kétségek és elhalványult remények tudatában, melyekről már a *Tenger és diólevél* esszéiben hírt hozott. (*Felsőmagyarország Kiadó, 1997*)